

PUBLIKACIJA

1863 M. SUKILIMO DOKUMENTAI: SENTIKIŲ IR KATALIKŲ SUSIDŪRIMAS ROKIŠKYJE

Ieva Šenavičienė

Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius, Lietuva

Šių dienų Lietuvos, Latvijos, Baltarusijos sentikių palikuonys – Rusijos imperijos Šiaurės vakarų krašto sentikiai – buvo Rusijos Stačiatikių bažnyčios atskalūnai¹, XVII a. pabaigoje – XVIII a. bėgę nuo persekiojimų ir išikūrę Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. XIX a. 6-ojo dešimtmečio pradžioje krašto gubernijose sentikių gyveno apie 90 tūkstančių. Minsko gubernijoje, Bobruisko ir Barysavo apskrityse, 1851 m. buvo 4191 sentikis ir veikė 5 koplyčios. Mogiliavo gubernijoje 1847 m. jų priskaičiuota 14 678, taip pat du vyrų ir du moterų vienuolynai, 27 maldos namai ir koplyčios. Ypač gausiai sentikių gyventa Vitebsko gubernijoje: 1851 m. jų čia būta 39 828, 35 maldos namai ir koplyčios. Vilniaus gubernijoje, Dysnos, Vilniaus, Ašmenos, Švenčionių apskrityse, 1851 m. gyveno 13 556 sentikiai, veikė 7 jų koplyčios. Kauno gubernijoje, Zarasų (Novoaleksandrovsko) apskrityje, buvo 10 118 sentikių ir 4 koplyčios². Gana gausiai sentikiai telkėsi aplink

¹ Sentikiai nuo stačiatikių skiriasi liturgija ir apeigomis. Jie nepripažįsta patriarcho Nikono XVII a. viduryje įvykdytos stačiatikių bažnyčios bažnytinių ir liturginių knygų revizijos, pagal kurią buvo reformuotos apeigos. Tad naudoja senąsias liturgines knygas, ikonas, savitą giedojimą, 3 kryžmų kryžių, žegnojasi 2 pirštais, lenkiasi iki žemės. Lietuvos sentikių tyrinėtojas G. Potašenko teigia, kad ankstyvajai sentikystei buvo būdingas ir psichologinis išskirtinumas – „pasaulio“ neigimas, rusų valstybės ir Stačiatikių bažnyčios tapatinimas su „antikristu“, „pasaulio pabaigos“ laukimas, asketizmas, prisirišimas prie senųjų tradicijų, gyvenimo būdo (žr. G. Potašenko, Sentikystė ir sentikiai Lietuvoje, *Naujasis židinys*, Nr. 7–8, 1995, p. 587–590).

² *Канфесіі на Беларусі (канец XVIII–XX ст.)*, навуковы рэдактар У. І. Навіцкі, Мінск, 1998, с. 53.

Rokiškį – Pandėlio, Kriaunų parapijose, 950 sentikių buvo grafo Rainoldo Tyzenhauzo Rokiškio dvare (Miliūnų, Vabolių, Pakapinės ir kt. kaimuose)³. Lietuvoje sentikių kolonijų taip pat būta apie Panevėžį, Anykščius, Ukmergę, Jonavą⁴.

Nepasikeitusį neigiamą Rusijos požiūrį į sentikius po Lietuvos ir Lenkijos valstybės padalijimų Rusijai atitekusiame žemėse rodė oficialus jų pavadinimas „raskolnikai“ – atskilėliai⁵. Sentikių padėtis ypač pablogėjo Nikolajaus I valdymo metais vidaus politikoje išryškėjus stačiatikybės stiprinimo tendencijoms. Nuo 1825 m. sentikiams nebeleista įsigyti turto, užimti renkamų pareigų, mokytis gimnazijose ir universitetuose. 1826 m. nuo maldos namų liepta nuimti kryžius, uždrausta juos statyti ir remontuoti, daugelis jų iš viso uždaryta⁶. Nuo 1838 m. sentikių gyvenamose gubernijose pradėti steigti slaptieji komitetai jų veiklai kontroliuoti. Sentikių dvasiniams vadams buvo draudžiama išvykti iš apskrities, gaudomi pabėgę nuo Bažnyčios atskilę ar atskirti stačiatikių popai, kurie paprastai papildydavo popių sentikių⁷ gretas, bepopiai sentikiai priskiriami prie mažiau ar daugiau pavojingų sektantų, suaktyvintas sentikių atvertimas į stačiatikius⁸. Atskirų sentikių grupių santykis su rusų valdžia ir Stačiatikių bažnyčia nebuvo vienodas. Stačiatikių bažnyčiai artimesnė popių sentikių dalis nuo 1800 m. su šia Bažnyčia sudarė sutartį, priimdama jos hierarchiją ir dogmas („единоверие“), o ilgainiui į ją įsiliejo⁹.

Padėtis ėmė gerėti valdant Aleksandrui II. Caras įsakė nebepersekioti sentikių dvasinių vadų, leido atlikinėti religines apeigas, atstatyti ir pasistatyti naujus maldos namus¹⁰, 1864 m. suteikė sentikiams teisę steigti pradines („raštingumo“) mokyklas, mokytis bendrojo lavinimo mokyklose nelankant ne savo tikybės pamokų¹¹. Ilgainiui sentikiai Rusijoje įgavo ir daugiau teisių (1874, 1883 m. caro įsakai).

Pagal socialinę padėtį sentikius Šiaurės vakarų krašte XIX a. viduryje daugiausia sudarė valstiečiai – žemės nuomininkai. Didžiausias valstietijos troškimas (be

³ P. Blaževičius, *Rokiškio krašto sentikiai*, Panevėžys, 1997, p. 13.

⁴ P. Juknevičius, Sentikiai Panevėžio krašte, *Panevėžio balsas*, 1993 09 16, Nr. 180; J. V. Čiplytė, *Lietuvos sentikių gyvenimo puslapiai*, Vilnius, 2001, p. 11, 21.

⁵ В. Барановский, *Хранители старой веры*, Зарасай, 2000, с. 14.

⁶ Antai XIX a. 3-jojo dešimtmečio pabaigoje – 6-ojo pradžioje Lietuvoje buvo uždaryta 13 iš 33 sentikių maldos namų, tarp jų Samanių, Degučių šventyklos.

⁷ Teologiniu požiūriu sentikiai skirstomi į popius, pripažįstančius dvasininkijos instituciją, ir bepopius, nepripažįstančius. Bepopių sentikių dvasiniais vadais buvo jų pačių išrinkti vyresnieji („наставники“), didelis vaidmuo priklausė bendruomenei. Dėl socialinių ir religinių prieštaravimų pastarieji skaidėsi į daugybę atšakų. Lietuvoje XIX a. pradžioje daugiausia gyveno bepopiai fedosejininkai (nepripažįstantys santuokos), kurie per XIX a. konvergavo link pomorų (nepripažįstančių dvasinės hierarchijos) ir XX a. pradžioje galutinai tapo bepopių pomorų bažnytine organizacija. Tačiau XIX a. viduryje Vilniaus gubernijos Vilniaus ir Dysnos apskrityse dar gyventa ir popių sentikių (žr. G. Potašenko, op. cit.; *Каицесіі на Беларусі (канец XVIII–XX ст.)*, с. 53).

⁸ *Каицесіі на Беларусі (канец XVIII–XX ст.)*, с. 51–52; В. Барановский, op. cit., с. 19–20. Taip pat žr.: *Собрание постановлений по части раскола*, Санкт Петербург, 1875.

⁹ *Каицесіі на Беларусі (канец XVIII–XX ст.)*, с. 50; В. Барановский, op. cit., с. 23–24.

¹⁰ G. Potašenko, op. cit., p. 588.

¹¹ *Каицесіі на Беларусі (канец XVIII–XX ст.)*, с. 95.

teritorinių, etninių ar konfesinių skirtumų) buvo žemės ir laisvės, nulėmęs vienokią ar kitokią jos santykį su visais svarbiausiais revoliuciniais įvykiais, taigi ir su 1863 m. sukilimu. Suprasdama, kad tik atsiliepusi į ilgaamžius lūkesčius įstengs patraukti valstiečius į sukilimą, lenkų Tautinė vyriausybė 1863 m. sausio mėnesį paskelbė manifestą apie luomų lygybę, laisvę, valstiečių atleidimą nuo prievolių dvarininkams, turėtosios žemės perėjimą jų nuosavybėn, sukilime dalyvaujančių bežemių valstiečių apdalijimą žeme¹². Tai suprato ir Rusijos caras. 1863 m. kovo 1 d. įsaku, balandžio 9 d. „Taisyklėmis“, kitais raštais Šiaurės vakarų krašte jis paspartino žemės (valstiečių) reformą, nuo gegužės 1 d. nutraukė valstiečių prievolės dvarui, įvedė privalomą skirtinės žemės išpirkimą, lažą pakeitė činšu, sumažino činšo mokesť. Valdžia vylėsi, kad valstiečiai patikės „kukliais teisėtos ir tvirtos vyriausybės pažadais, o ne revoliucinės partijos netvirta ir nepatikima pagunda“¹³.

Valstiečio požiūrį į sukilimą veikė ir kitas svarbus veiksnys – jo dvasinių vadų pozicija, kuri nulėmė, kieno autoritetui – sukilimo organizatorių ar slopintojų – bus atiduotas prioritetas. Lietuvoje katalikų dvasininkijos dėka daug katalikų valstiečių palaikė sukilimą. Tuo tarpu 1863 m. sukilimo vadovybės paskelbti religijų tolerancijos pažadai¹⁴ Rytų tikėjimo dvasininkijai įspūdzio nepadarė. Baltarusijoje popai, talkinami policijos, jau nuo seno agitavo baltarusių valstiečius prieš katalikus žemvaldžius, tad nuo sukilimo buvo sėkmingai izoliuoti buvę unitai. Panašiai buvo paveikti ir Vidaus reikalų ministerijos policijos prižiūrimi sentikiai¹⁵. 1863 m. sentikių dvasiniai vadai atsuntė carui „ištikimybės adresus“¹⁶. Jie tikėjosi, kad už paramą valdžiai gaus religijos laisvę.

Latgaloje¹⁷ policijai pavyko pastūmėti sentikius prieš žemvaldžius įbauginant, kad ponai sukilimu norį sunaikinti valstiečių gyvenvietes ir sugrąžinti baudžiamą bei lažą. 1863 m. balandžio mėn. viduryje Daugpilio (Dinaburgo, Dineburgo) apskrityje prasidėjo dvarų pogromai. Pretekstu pulti, grobti ir padeginėti dvarus sentikiams tapo balandžio 13 d. netoli Kraslavos grafo Leono

¹² Tautinės vyriausybės manifestas, 1863 01 10(22), Архивные материалы Муравьевского музея, относящиеся к польскому восстанию 1863–1864 гг. в пределах Северо-Западного края, составил А. И. Миловидов, *Виленский временник*, Вильна, кн. 6, ч. 2, 1915, с. 1–3.

¹³ L. Bičkauskas-Gentvila, V. Kniūraitė, *Baudžiamos panaikinimas Lietuvoje*, Vilnius, 1994, p. 57–61 ir kt.

¹⁴ Žr.: Tautinės vyriausybės atsišaukimas į Rytų tikėjimo dvasininkiją Lietuvoje, 1863 04 18, Архивные материалы Муравьевского музея, относящиеся к польскому восстанию 1863–1864 гг. в пределах Северо-Западного края, *Виленский временник*, Вильна, кн. 6, ч. 1, 1913, с. 377–379.

¹⁵ Žr.: *Записки Иосифа митрополита Литовского*, Санкт Петербург, 1883, т. 1, с. 707. 1861 m. generalgubernatorius V. Nazimovas davė policijai, išleistiems atostogų kareiviams, stačiatikių dvasininkams specialias instrukcijas dėl propagandos tarp valstiečių, taip pat uždraudė naudoti baudžiamuosius būrius valstiečių neramumams slopinti, kad nenustatytų jų prieš valdžią (D. Fainhauz, 1863. *Litwa i Białoruś*, Warszawa, 1999, s. 53).

¹⁶ *Русское православие: веки истории*, Москва, 1989, с. 370; *Собрание постановлений по части раскола*, с. 599.

¹⁷ Latgala priklausė Vitebsko gubernijai, apėmė Daugpilio, Rezeknės ir Ludzos apskritis. Valstiečiai buvo latviai katalikai ir rusai sentikiai.

Pliaterio vadovaujamų vietinių bajorų užpultas rusų ginklų transportas. Užpuolimas davė dingstį pamokyti „maištaujančius“ ponus: buvo apiplėšta 15, sudeginti 4 dvarai.

Nauja dvarų niokojimo banga nuvilnijo balandį pasklidus gandams apie sukilėlių būrių pasirodymą Ludzos ir Sebežo apskričių paribio miškuose. Per kelias dienas Rezeknės, Ludzos, Drisos apskrityse buvo apiplėšta per 50 dvarų¹⁸, nukentėjo žemvaldžių Molio, Benislavskio, Pliaterių, Oskerų, Reuto, Everso, Sabanskio ir kt. dvarai. Puldinėti ne tik dvarai, bet ir katalikų bažnyčios. Gandas apie Latgalos įvykius pasiekė užsienį, Vakarų Europos spauda apkaltino carą, kad jis slapta atsišaukimu paskatinęs sentikius plėšikauti¹⁹.

Įvykiai labai panašūs į 1846 m. Krokuvos įvykius, kada, pasinaudodama bado šmėkla, vietiniais konfliktais su dvarininkais bei „gerojo imperatoriaus“ mitu, austrų administracija pastūmėjo Galicijos valstiečius prieš Krokuvos Respublikos lenkų sukilėlius. Tuomet buvo suniokota 470 dvarų, nužudyta daugiau kaip 1000 jų gyventojų, sutramdyti valstiečių gaujas pajėgė tik kariuomenė²⁰. Paralelės nebe pagrindo. Vilniaus generalgubernatorius Vladimiras Nazimovas dar 1861 m. viduryje grasino Vilniaus ir Kauno gubernijų bajorų vadams, kad jei bajorai nepaklus valdžiai, jis turys valstiečių, kurie galės priminti jiems Galicijos skerdynes²¹.

Štai kaip Rezeknės įvykius aprašė žandarų korpuso viršininkas generolas majoras Aleksandras Hildebrandtas: „[...] važiuodamas naktį visuose kaimuose mačiau būrius valstiečių, apsiginklavusių ietimis ir dalgiais, dažniausiai girtų, kurie norėjo mane sustabdyti, tačiau išvydę drąsius ir ryžtingus kazokus, atsitraukdavo. Bandžiau įtikinti juos nurimti ir skirstytis, bet jie sakėsi biją sukilėlių padeginėjimų ir privalą saugoti savo namus. Viename kaime ant kelio radau barikadą iš nupjautų beržų, mačiau raitus valstiečius, kurie tikino, kad kaimo bendruomenė pavedė jiems sukviesti valstiečius į Kovnatos dvarą, priklausiusį dvarininkui taikos tarpininkui Stabrovskiui, kurį jie dvare įkalino drauge su stano pristavu Fiodorovičiumi ir ten suvežė kitus surištus dvarininkus“²². Iki ryto į dvarą susirinko apie 3 tūkst. valstiečių. Iš Rezeknės su kuopa karių atvykęs pulkininkas Levinsonas dvare rado suimtus 28 žemvaldžius, kurie laikyti be mais-

¹⁸ IV apylinkės žandarų korpuso viršininko A. Hildebrandto pranešimas V. Dolgorukiui apie valstiečių apiplėštus dvarus Daugpilio ir Rezeknės apskrityse, 1863 04 24, *Восстание в Литве и Белоруссии 1863–1864 гг.*, Москва, 1965, c. 496–500; [B. Limanowski] *Historja ruchu narodowego od 1863 do 1864 r.*, Lwów, 1882, t. 2, s. 104–106; *Документы і материалы на гісторыі Беларусі*, Минск, 1940, т. 2, с. 512. K. R. Jurgėla pateikė tokius duomenis: apiplėšti 37 dvarai, sudeginta 14, į Daugpilį valdžiai pristatyta 120 asmenų (K. R. Jurgėla, *Lietuvos sukilimas 1862–1864 metais: sukilimo šimtmečio sukakčiai pagerbti*, Bostonas, 1970, p. 307).

¹⁹ *Lietuvių enciklopedija*, Bostonas, 1963, t. 29, p. 153; K. R. Jurgėla, op. cit., p. 308.

²⁰ P. Natanek, A. Pankowicz, Wiosna Ludów, P. Natanek, A. Pankowicz, J. Urban. *Tło polityczne dziejów Kościoła Katolickiego w Europie Środkowej 1815–1914. Szkice Historyczne*, Kraków, 2001, s. 45.

²¹ D. Fainhauz, op. cit., p. 52–53.

²² IV apylinkės žandarų korpuso viršininko A. Hildebrandto pranešimas V. Dolgorukiui apie valstiečių apiplėštus dvarus Daugpilio ir Rezeknės apskrityse, 1863 04 24, *Восстание в Литве и Белоруссии 1863–1864 гг.*, c. 497.

to, įsiau drinusių įgėrusių valstiečių žiauriausiai žeminti, nors dalis jų vėliau pasirodė politiškai nekalti.

Rusų valdžia pripažino, kad Latgaloje vykdyti dvarų pogromai turėjo grobikišką pobūdį, o sentikių siautėjimų neįstengė sustabdyti net kazokai, kuriuos žmonės puldavo su kirviais. Tad nors ir vertino jų ištikimybę sostui, tačiau baiminosi anarchijos ir socialinių pagrindų griuvimo, jei išpuoliai persimestų į Pskovo guberniją. Į Daugpilio ir Rezeknės apskritis buvo pasiųsti policijos bei administracijos valdininkai. Atvykę atstovai caro vardu valstiečiams dėkojo už ištikimybę, apdovanojo pinigais, įgaliojo ieškoti sukilėlių ginklų ir išduoti valdžiai įtartinus asmenis, tačiau uždraudė savavališkai padeginėti dvarus ir žudyti žmones. Tik Daugpilio apskrityje aršiausi grobikai ir padegėjai buvo suimti²³.

1863 m. balandžio mėnesį caras patvirtino ginkluotų kaimo sargybų kūrimo taisykles²⁴. Sargybos joms skirtoje teritorijoje turėjo ginti kaimus bei gyventojų nuosavybę nuo sukilėlių užpuolimų ir padėti kariuomenei: įsirengusios užkardas saugoti kelius, tikrinti pravažiuojančių žmonių dokumentus, stebėti sukilėlių būrių judėjimą, pranešti apie tai vyresnybei, ieškoti ir gaudyti sukilėlius²⁵. Gubernatorių nurodymu kurti sargybas buvo pavesta apskričių karo viršininkams bei policijai ir Valstybės turtų ministerijos žinybos valdininkams, o jas formuoti – valsčių ir kaimo seniūnams. Sargybas sudarė 60–100 valstiečių, iš jų ne mažiau kaip 10 raitų, joms vadovavo rikiuotės kariuomenės puskarininkis, talkinamas kelių eilinių.

1863 m. birželio mėnesį Lietuvos ir Baltarusijos liaudžiai buvo paskelbtas lenkų Tautinės vyriausybės draudimas eiti į kaimo sargybas, grasinimai pakarti nepaklusniousius, apginkluoti valstiečiai raginti nakčia išžudyti rusų kareivius ir bėgti į mišką²⁶. Kauno, Vilniaus gubernijų katalikai valstiečiai labai nenorėjo dalyvauti kaimo sargybose²⁷. Sargybos lengviau kūrėsi tarp kolonistų. Antai Marijampolės apskrityje į jas noriai ėjo vokiečiai²⁸, sargybos įsisteigė rusų sentikių apgyventoje

²³ [B. Limanowski] *Historja ruchu narodowego od 1863 do 1864 r.*, t. 2, s. 104–105; K. R. Jurgėla, op. cit., p. 308.

²⁴ Caro 1863 04 24 patvirtintos ginkluotų kaimo sargybų kūrimo Vakarų gubernijose taisyklės, Архивные материалы Муравьевского музея, относящиеся к польскому восстанию 1863–1864 гг. в пределах Северо-Западного края, *Виленский временник*, kn. 6, ч. 1, с. 405–408.

²⁵ Skatindamas valstiečius gaudyti sukilėlius, 1863 02 28(13) generalgubernatorius V. Nazimovas nustatė piniginius apdovanojimus už sugautus asmenis: už sukilėlių vado sugavimą – 30 rb, karininko – 10 rb, bajoro – 5 rb, ginkluoto sukilėlio – 3 rb, įtartiną asmens iš bajorų – 2 rb, įtartiną asmens iš žydų ar valstiečių – 1 rb. M. Muravjovas 1863 07 06 aplinkraščiu valstiečiams už pagautą neginkluotą sukilėlį žadėjo mokėti 3 rb, už ginkluotą – 5 rb ([B. Limanowski] *Historja ruchu narodowego od 1863 do 1864 r.*, t. 2, s. 68).

²⁶ Lenkų vyriausybės įsakymas Lietuvos ir Baltarusijos liaudžiai, 1863 06 11, *Восстание в Литве и Белоруссии 1863–1864 гг.*, с. 29–31.

²⁷ Žr.: Valstybės turtų žinybos ypatingų pavedimų valdininko pranešimas Ukmergės karo viršininkui, 1863 07 24, *Восстание в Литве и Белоруссии 1863–1864 гг.*, с. 212–214; Švenčionių karo viršininko raportas Vilniaus gubernatoriui, 1863 12 09, *ibid.*, p. 169–170; L. Bičkauskas-Gentvila, *1863 m. sukilimas Lietuvoje*, Vilnius, 1958, p. 261–263.

²⁸ Suvalkų tardymo komisijos raportas, 1864 11 24, *Восстание в Литве и Белоруссии 1863–1864 гг.*, с. 328–330.

Panevėžio apskrityje²⁹, 1864 m. pavasarį ginkluotos sentikių kaimo sargybos aktyviai veikė visuose svarbiausiuose Vitebsko gubernijos punktuose³⁰.

Be sargybų, sukilimo apimtos teritorijose rusų kariuomenei taip pat talkino sentikių koviniai daliniai. Apie juos žinių pateikia generalgubernatoriaus Michailo Muravjovo korespondencija, liečianti karines-administracines priemones sukilimui slopinti. 1863 m. rudenį M. Muravjovas rašė Augustavo skyriaus karo viršininkui, kad 12 tūkst. sentikių, gyvenančių Augustavo gubernijoje, yra labai palankūs valdžiai ir pasiryžę padėti malšinti sukilimą³¹. Prašė juos ypač globoti, sudaryti galimybę įsteigti savo bendruomenės valdybą ir išsirinkti seniūnus, taip pat atsiųsti jam sentikių prašymą, kuriuo, kaip girdėjęs, prašą juos apginkluoti, o sentikiams siūlyti nedelsiant organizuoti ginkluotas raitelių ir pėsčiųjų komandas pagal Daugpilio ir Švenčionių apskrityse jau įkurtų sentikių komandų pavyzdį. M. Muravjovas žadėjo, kai tik gausias žinių apie besikuriančias komandas, tuoj išsiųsti ginklų. Taip pat rekomendavo komandų formavimą pavesti keletui patikimų karininkų iš kazokų ar kitų kariuomenės dalinių. Komandoms išlaikyti numatė skirti: raitininkams – po 15, pėstiesiems – po 10 kp per parą žmogui, be to – maitinimą iš vietos dvarų atsargų. Visas piniginis komandų išlaikymas turėjo būti iš 10% mietų dvarų rinkliavos³².

Kad sentikių kovinės komandos veikė ir Zarasų apskrityje, patvirtina Lietuvos valstybės istorijos archyve išlikęs Rokiškio bažnyčios klebono Viktoro Rusteikos raportas. Zarasų apskritis buvo Lietuvos sentikių „širdis“. Sentikių pabėgėliai iš Pskovo, Novgorodo, Maskvos ir Tverės³³ čia įkūrė pirmąsias savo gyvenvietes, vertėsi žemės ūkiu, kai kurie prekiaavo, užsiėmė amatais; jų palikuonys XIX a. paliko pasauliui Lietuvos rusų sentikių istoriografijos paminklą – „Degučių metraščių“.

Apie raporto autorių likę žinių kaip apie maištingą žmonių mylimą kunigą. Gimęs 1822 m. gruodžio 26 d. Upytės parapijos bajorų šeimoje, V. Rusteika 1842–1846 m. studijavo Žemaičių vyskupijos seminarijoje. Nuo 1851 m. Žemai-

²⁹ Likę žinių apie Panevėžio apskrities Pabiržės miestelio kaimo sargybą. Ją sudarė vienas puskarininkis, 20 kareivių ir 50 valstiečių, iš kurių 10 buvo ginkluotų. Sargyba 1863 m. lapkričio 1 d. apylinkės miške išaiškino 12 žmonių sukilėlių būrį, jo vadą nukovė valstietis Ignatijus Slavinskis. Panevėžio karo viršininkas raporte Nr. 967 Vilniaus karo apygardos kariuomenės vadui 1863 11 04 rašė, kad apskrities valstiečiai noriai eitų į sargybas, jei gautų ginklų, tad prašė skirti 200 šautuvų ir 300 iečių (Архивные материалы Муравьевского музея, относящиеся к польскому восстанию 1863–1864 гг. в пределах Северо-Западного края, *Виленский временник*, кн. 6, ч. 2, с. 359–360).

³⁰ Valdininko ypatingiems pavedimams prie vidaus reikalų ministro A. Storoženko konfidencialus laiškas P. Valujevui apie Vitebsko ir Mogiliavo gubernijų politinę padėtį, *Восстание в Литве и Белоруссии 1863–1864 гг.*, n. 519–522.

³¹ Likę žinių, kad Seinų apskrities sentikiai netgi prašėsi prijungiami prie Rusijos (žr.: *Lietuvių enciklopedija*, t. 29, p. 153).

³² M. Muravjovo pranešimas Augustavo skyriaus karo viršininkui J. Baklanovui apie karines-administracines priemones sukilimui slopinti Augustavo gubernijoje, 1863 10 08, *Восстание в Литве и Белоруссии 1863–1864 гг.*, с. 315–316. Apie sentikių komandas taip pat žr.: *Lietuvių enciklopedija*, t. 29, p. 153.

³³ В. Барановский, *op. cit.*, с. 14–18.

čių vyskupo Motiejaus Valančiaus buvo paskirtas administratoriumi į Rokiškį, nuo 1859 m. pakeltas Rokiškio klebonu už tai, kad Zarasuose pastatė nedidelę medinę bažnyčią³⁴. Rusų valdžia išsiaiškino, kad V. Rusteika vadovavo grafo R. Tyzenhauzo Rokiškio valdose prie bažnyčios įsteigta kaimo mokyklai, kurioje valstiečiai įgydavo maištininkų dvasios³⁵, o bažnyčioje sodiečiai raginti neklausyti teisėtos valdžios³⁶.

Kunigo vardas buvo minimas ir tiriant Antano Mackevičiaus sukilėlių būrio miestelyje pasirodymą 1863 m. balandžio 22–23 d. Tada sukilėliai, grasindami mirtimi, įsakę klebonui skambinti varpais ir eiti su gyventojais jų sutikti (kad tai buvusi prievarta, kunigo laimei paliudijo miestelyje buvęs Zarasų apskrities 4-ojo stano pristavas), bažnyčioje sukilėlių vadas pasakęs žmones kurstančią kalbą³⁷. Vienaip ar kitaip V. Rusteika rusų valdžios akyse įgijo politiškai nepatikimo žmogaus reputaciją. Šiuo pagrindu 1863 m. jis buvo patrauktas į teismą, tačiau, trūkstant įrodymų, paleistas.

Netrukus 1864 m. pavasarį kunigas mėgino organizuoti blaivybės brolijas, už tai buvo nubaustas 100 sidabro rb bauda. 1864 m. vasarą talkino M. Valančiui, kuris birželio 16 d. – liepos 14 d. be rusų valdžios leidimo vizitavo Kuršo, Žiemgalos, Panevėžio, Zarasų ir Utenos dekanatų parapijas. Po šios talkos V. Rusteiką buvo nutarta areštuoti, uždaryti Daugpilio tvirtovėje, o vėliau ištremti į Tomsko guberniją. Tačiau Zarasų apskrities karo viršininkas, bijodamas, kad įtakingo ir parapijiečių pasitikėjimą turinčio kunigo areštas sukels neramumą, pasiūlė aukštesnei valdžiai perkelti V. Rusteiką į kitą parapiją ir ten suimti³⁸. V. Rusteika buvo ištremtas į Gardiną, 1871 m. grįžo į Raseinių vienuolyną³⁹. Vėliau buvo Šaukėnų klebonu, vietos mokykloje mokė vaikus tikybos⁴⁰.

³⁴ M. Valančius, *Namų užrašai*, sudarė A. Prašmantaitė, Vilnius, 2003, p. 641, 767, 779.

³⁵ Papulkininkio Pavlovo raštas apie pasirengimą sukilimui grafo R. Tyzenhauzo dvaruose, be Nr., datos, Архивные материалы Муравьевского музея, относящиеся к польскому восстанию 1863–1864 гг. в пределах Северо-Западного края, *Виленский временник*, kn. 6, ч. 1, с. 319–323.

³⁶ *Panevėžio vyskupija, istoriniai duomenys, pastoracinė veikla*, Vilnius, 1988, p. 406. Toji Rokiškio bažnyčia buvo ne dabartinė, o 1713 m. pastatytoji kunigaikštienės E. Krošinskienės-Tyzenhauzienės. Ji buvo medinė, kryžiaus formos, 17–18 sieksnių ilgio, su penkiaus kupolais ir sudegė 1864 m. (P. Blaževičius, op. cit., p. 29).

³⁷ Zarasų apskrities 4-ojo stano pristavo A. Šmito raportas apskrities karo viršininkui papulkininkui Germanovičiui, 1863 04 25, *Восстание в Литве и Белоруссии 1863–1864 гг.*, с. 189–191.

³⁸ Vitebsko gubernijos Inflantų apskričių bei Zarasų ir Dysnos apskričių karo viršininko generolo majoro Kovalevskio raportas Nr. 4652 Zarasų apskrities karo viršininkui pulkininkui Belizai, 1864 06 17, *LVIA*, f. 378, PS, 1863 m., b. 564, l. 26–27; Zarasų apskrities karo viršininko raportas Nr. 4991 Vitebsko gubernijos I skyriaus karo viršininkui, 1864 07 18, *ibid.*, l. 28; Zarasų apskrities karo viršininko Belizos raštas Nr. 4941 Vitebsko gubernijos I skyriaus karo viršininkui, 1864 07 14, *ibid.*, l. 30–32; Vitebsko gubernijos karo viršininko generolo majoro Kovalevskio raštas Nr. 4703 generalgubernatoriui Michailui Muravjovui, 1864 07 19, *ibid.*, l. 29.

³⁹ M. Valančius, op. cit., p. 591.

⁴⁰ *Directorium horarum canonicarum et missarum pro Dioecesi Telsensi. In Annum Domini MDCCCLXXX*, Vilnae, 1880, p. 263; E. Vidmantas, *Religinis tautinis sąjūdis Lietuvoje XIX a. antrojoje pusėje – XX a. pradžioje*, Vilnius, 1995, p. 229–230.

Toliau publikuojamas V. Rusteikos raportas M. Valančiui apie sentikių ir rusų kareivių susidorojimą su katalikais Rokiškio bažnyčios šventoriuje 1863 m. pabaigoje⁴¹. Nuoširdžiai dėkoju Lietuvos valstybės istorijos archyvo LDK įstaigų dokumentų skyriaus vyriausiajai paleografei Helenai Šimanel ir Lietuvos istorijos instituto XIX amžiaus istorijos skyriaus vyresniajai laborantei Olgai Mastianicai už pagalbą rengiant spaudai lenkišką raporto tekstą.

Gauta 2005 06 03

LVA, f. 1671, ap. 4, b. 83, l. 239–240. 239-ojo lapo viršuje dešinėje yra įrašas rusų kalba kita ranka: „5 января 1863 г.“^a.

[239]Do Biskupa Żmudzkiego Kawalera Orderów Jaśnie Wielmożnego
Wołóczewskiego

plebana rakiszskiego
Raport

Niemogąc [z]naleźć zbolełemu sercu znikąd pociechy, ośmielam się podzielić moją boleść i zakomunikować Jaśnie Wielmożnemu Pasterzowi o smutnej katastrofie jaka się wydarzyła 8 grudnia w kościele rakiszskim: gdy się kończyły Nieszpory, powstał najogromniejszy płacz i lament w kościele, powszechne całego zebranego ludu rozpaczliwe wołanie do Boga, by się nad nimi zlitował i wejrzał ^bnad ich niedolę^b, wysłuchał płacz i jęk ich, – na razie [z]rozumiałem, że to ze zwyczajnej ich pobożności pochodzi, gdyż na ich zaletę mogę wyznaczyć J[asnie] W[ielmożnemu] Pasterzowi że prawdziwie zasłużyli na to imię pobożnych parafian. Po skończonych Nieszporach, gdy zapytałem o przyczynę tego tak ogromnego lamentu, powiedziano, że koło kościoła i plebanii pełno rozstawiono uzbrojonych żołnierzy i że niby mnie mają znowu aresztować, i zabrać do więzienia. Wnet złożyłem [.....]^c, poleciłem się w opiekę Boga i szedłem do plebanii, gdzie czekała władza mego przybycia; ludek biedny, który do swego duchowieństwa będąc nader przywiązany, z rykiem najogromniejszym zaczął rzucać się pod nogi, żegnając się ze mną, mniemając, że mnie znowu [239v] zabierają od nich. Trudno było wydobyć się z kościoła, ponieważ każdy chciał zbliżyć i pożegnać się. Gdy wydobyłem się z kościoła przez drzwi zakrystyjinne na cmentarz, tam druga połowa ludu, wybiegszy przez wielkie drzwi, czekała by mogła pożegnać. Żołnierze uzbrojeni przy zakrystii również czekali mego wyjścia. Naród postrzegszy smutny mój stan, że już znowu zostałem pod opieką władzy wojennej, wpadł w najokropniejszą rozpacz i ta prawdziwa Jozefatowa dolina przedstawiała się straszego krzyku i lamentu. Naród z ogromnym krzykiem zaczął cisnąć się by się ze mną pożegnać, a żołnierze kolbami najokropniej zaczęli bić

⁴¹ Lenkiško rankraščio rašyba sumoderninta remiantis istorinių šaltinių parengimą reglamentuojančių instrukcijų rekomendacijomis ir naujausiais panašaus pobūdžio XIX a. šaltinių publikavimo Lietuvoje pavyzdžiais (Žr.: *Instrukcija wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku*, red. K. Lepszy, Wrocław, 1953; I. Ihnatowicz, Projekt instrukcji wydawniczej dla źródeł historycznych XIX i początku XX wieku, *Studia Źródłoznawcze*, Warszawa–Poznań, 1962, t. 7, s. 99–124; J. Jurkiewicz, A. Prašmantaitė, Teksto parengimo principai, M. Valančius, op. cit., p. XXV–XXIX).

biedny ludek. Na większą jeszcze zniewagę świętego miejsca wpadła na

^a Turėtų būti: „5 января 1864 г.“.

^{b-b} Turėtų būti: na ich niedolę.

^c Neįskaitomas žodis.

cmentarz ogromna tłuszczą starowierów^d z batogami, nie uważając czy to głowy, czy oczy, najokropniej zbili osobliwie biedne baby i niewinne dzieci, pastwili się na miejscu świętym. Gdy przeszedł szal starowierom^d, poradzili się z żołnierzami, zauważyli że mogą za takie nadużycie srogo odpowiadać, wpadli na koncept tak okropnie skrzywdzony ludek obwinić, zaczęli przed władzą dowodzić, że niby chcieli nie dać swojego księdza, jakowy lament i pożegnanie nazwali demonstracją. Jeden z przychylnych parafian pan Adolf Kościalkowski, widząc mnie znękanego tyłu nieszczęściami, nie w stanie o swej siłę przebijać się przez lud, wziął pod rękę chcąc prowadzić do plebanii. Rozkoły^e i żołnierze przedstawili władzy swojej posądzając go za przewodnika demonstracyi, którego wnet zaaresztowano i odesłano do Dyneburga. Starowiery^d między narodem rozpuścili wieść, że kto by poskarżył się że zbity był na świętym miejscu, po zlicytowaniu dobytku będzie wysłany w oddalone gubernii, więc dziś nie tylko nikt nie skarży się, ale nawet lękają się przychodzić do kościoła na nabożeństwo. Niechcąc być odpo[240]wiedzialnym przed Bogiem i Zwierzchnością za tak okropną zniewagę świątyni Pańskiej niniejszem mam honor zakomunikować Waszej Pasterskiej Mości –

ks. Rusteyko pleban rakiszski

n 173,

1863 roku grudnia 13 dnia,

m. Rakiszki.

^d Barbarizmas iš rusiško žodžio „староверы“.

^e Darinys iš rusiško žodžio „раскольники“.

Vertimas

Žemaičių vyskupui ordinų Kavalieriui Jo Šviesybei Valančiui

Rokiškio klebono

Raportas

Niekur nepajėgdamas rasti išsikankinusiai širdžiai nusiramino, drįstu pasidalyti savo skausmu ir pranešti Šviesiausiajam Ganytojui apie apgailėtiną katastrofą, kuri įvyko Rokiškio bažnyčioje gruodžio 8-ąją. Pasibaigus Mišparams bažnyčioje kilo didžiausias verksmas ir rypavimas, visuotinis nusiminusių žmonių šaukimasis į Dievą, kad jis jų pasigailėtų, pažvelgtų į jų nedalią, išklaustų verksmą ir aimanas. Iš pradžių galvojau, kad tai dėl įprasto jų dievobaimingumo, nes, pagirdamas juos, galiu pasakyti Šviesiausiajam Ganytojui, kad ištis yra nusipelnę dievobaimingų parapijiečių vardo. Kai pasibaigus Mišparams jų paklausiau apie tokio didelio gailestavimo priežastį, atsakė, kad aplinkui bažnyčią ir kleboniją yra išrikiuota gausybė ginkluotų kareivių ir būk mane turį vėl suimti ir uždaryti į kalėjimą. Tuoj

padėjau [...], atsidaviau Dievo malonei ir patraukiau į kleboniją, kur manęs ateinant laukė valdžia. Vargingi žmogeliai, itin prisirišę prie savo dvasininkijos, pamane, kad mane vėl iš jų atima ir trokšdami su manim atsisveikinti, baisiausiai žliumbdami ėmė puldinėti man po kojomis. Buvo sunku išsiveržti iš bažnyčios, nes kiekvienas norėjo prisiartinti ir atsisveikinti. Kai per zakristijos duris ištrūkiau iš bažnyčios į šventorių, ten atsisveikinimo laukė kita pusė žmonių, išbėgusių iš bažnyčios pro didžiąsias duris. Prie zakristijos manęs taip pat laukė ginkluoti kareiviai. Žmonės, suvokę sunkią mano padėtį – kad vėl patekau karinės valdžios globon, puolė į didžiausią neveltį, ir ta tikra Jozafato pakalnė⁴² atrodė iš baisaus riksmo ir rypavimo. Liaudis, garsiai šaukdama, ėmė spaustis su manim atsisveikinti, o kareiviai šautuvų buožėmis varganus žmones pradėjo žiauriausiai daužyti. Dar daugiau paniekinta šventa vieta į šventorių įsiveržus didžiulei miniai sentikių su rimbais, kurie, nepaisydami galva ar akys, baisiausiai sumušė ypač vargingas moteris ir nekaltus vaikelius, kankino šventoje vietoje. Kai sentikių įsiūtis atslūgo, šie, pasitarę su kareiviais ir suvokę, kad už tokį piktnaudžiavimą gali tekti griežtai atsakyti, nutarė taip smarkiai nuskriaustus žmogelius apkaltinti. Ėmė valdžiai įrodinėti, kad tie nenorėję atiduoti savo kunigo, o kažkokį rypavimą ir atsisveikinimą įvardijo kaip demonstraciją. Vienas geranoriškas parapijietis ponas Adolfas Koscialkovskis, matydamas, kad aš, prislėgtas tiekos nelaimių, savo jėgomis nepajėgsiu prasibrauti pro žmones, paėmė mane po ranka, ketindamas palydėti į kleboniją. Atskalūnai ir kareiviai savo valdžiai jį nurodė kaip demonstracijos vadą, kurį tuoj areštavo ir išsiuntė į Daugpilį. Sentikiai tarp žmonių paleido gandą, kad jeigu kas pasiskųsias, kad buvo sumuštas šventoje vietoje, tą, aprašius turta, išsiųs į tolimas gubernijas. Tad dabar ne tik kad niekas nesiskundžia, bet netgi bijo eiti į bažnyčios pamaldas. Nenorėdamas būti atsakingas prieš Dievą ir Vyresnybę už tokį siaubingą Viešpaties šventovės pažeminimą, turiu garbę šiuo [raštu apie tai] pranešti Šviesiausiajam Ganytojui –

kun. Rusteika, Rokiškio klebonas

Nr. 173,
1863 metų gruodžio 13 diena,
Rokiškio m.

⁴² Jozafato pakalnė vadinamas Kedrono slėnis į Rytus nuo Jeruzalės. Manoma, kad pavadinimas bus atsiradęs dėl senos legendos, pagal kurią šiame slėnyje tariamai buvęs palaidotas ketvirtasis Judėjos karalius Jozafatas (872–852 pr. Kr.). Žydai, krikščionys ir musulmonai, klaidingai išsiaiškinę pranašo Joelio knygos tekstą, nuo seno tikėjo, kad šis slėnis būsianti Paskutiniojo teismo vieta.